

УДК 343.234:343.611:343.622

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.81>

ОСОБЛИВИЙ ПСИХОФІЗИЧНИЙ СТАН ЯК ОБСТАВИНА, ЯКА ПОМ'ЯКШУЄ ПОКАРАННЯ У СТ. 117 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Мостепанюк Л.О.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2894-0654*

Мостепанюк Л.О. Особливий психофізичний стан як обставина, яка пом'якшує покарання у ст. 117 Кримінального кодексу України.

Стаття присвячена з'ясуванню сутності особливого психофізичного стану як обставини, яка пом'якшує покарання у ст. 117 Кримінального кодексу України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини». Констатовано, що такий вид вбивства є привілейованим вбивством. Доведено надзвичайно потужний вплив на психоемоційний стан жінки пологів та процесу народження дитини, який визнано стресовим фактором, внаслідок якого вона може втрачати здатність до адекватної поведінки. Акцентовано увагу на наявності у жінки під час вчинення вбивства певних особливостей психофізичного стану, що зумовлені сукупністю емоційної напруги, викликаного вагітністю і пологами та психічними процесами, що їх супроводжували, які послаблюють здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними. Виокремлено фактори, які здатні спричинити розлади психоемоційного стану жінки: збіг тяжких особистих і сімейних обставин; розлучення з батьком дитини; небажана вагітність; скрутне матеріальне становище; негативне мікросередовище.

Констатовано відсутність вказівки в диспозиції ст. 117 КК на наявність особливого психофізіологічного стану жінки як обов'язкової ознаки даного кримінального правопорушення, що породжує деякі проблеми при кваліфікації кримінальних правопорушень. Доведено, що пом'якшуючою обставиною у випадку вчинення матір'ю вбивства своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них повинен визнаватися саме психопатичний стан, який призвів до психічного розладу, що не виключає осудності особи, але значно послаблює можливість усвідомлювати такі дії та керувати ними.

Виявлено, що жінка у процесі пологів не може вважатися такою, що повністю усвідомлює свої дії і керує ними. Водночас не виключено, що жінка в момент пологів або відразу після них

може перебувати у стані хворобливого психічного розладу, тобто бути обмежено осудною, у зв'язку з чим зроблено висновок, що в такому випадку особливий психофізичний стан може збігатися з обмеженою осудністю.

Зроблено висновок, що існування привілейованого виду вбивства, передбаченого ст. 117 КК, зумовлене лише можливістю існування особливого психофізіологічного стану жінки під час пологів або одразу після них. Запропоновано удосконалити чинну редакцію ст. 117 КК шляхом законодавчо визначеної вказівки на необхідність встановлення факту перебування жінки в особливому психофізіологічному стані.

Ключові слова: обставина, яка пом'якшує покарання; умисне вбивство; особливий психофізіологічний стан; новонароджена дитина; під час пологів або відразу після них; мати новонародженої дитини.

Mostepanyuk L.O. Special psychophysical condition as a circumstance that mitigates punishment in Art. 117 of the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to elucidating the essence of a special psychophysical condition as a circumstance that mitigates the punishment in Art. 117 of the Criminal Code of Ukraine «Intentional murder by the mother of her newborn child.» It has been established that this type of murder is a privileged murder. It has been proven that it has an extremely powerful effect on the psycho-emotional state of a woman giving birth and the process of giving birth to a child, which is recognized as a stressful factor, as a result of which she may lose the ability to behave adequately. Emphasis is placed on the presence of certain features of the psychophysical state in a woman during the commission of a murder, which are caused by a combination of emotional tension caused by pregnancy and childbirth and the mental processes that accompanied them, which weaken the mother's ability to be aware of her actions and control them. The factors that can

cause disorders of the psycho-emotional state of a woman are singled out: the coincidence of difficult personal and family circumstances; divorce from the child's father; unwanted pregnancy; difficult financial situation; negative microenvironment.

It was established that there is no indication in the disposition of Art. 117 of the Criminal Code on the presence of a special psychophysiological condition of a woman as a mandatory feature of this criminal offense, which creates some problems in the qualification of criminal offenses. It has been proven that a mitigating circumstance in the case of a mother committing the murder of her newborn child during childbirth or immediately after it should be recognized precisely the psychopathic state that led to a mental disorder, which does not exclude the sanity of the person, but significantly weakens the possibility of realizing such actions and manage them.

It was found that a woman in the process of childbirth cannot be considered as fully aware of her actions and in control of them. At the same time, it is not excluded that a woman at the time of childbirth or immediately after it may be in a state of morbid mental disorder, that is, be of limited sanity, in connection with which it is concluded that in such a case a special psychophysical state may coincide with limited sanity.

It was concluded that the existence of a privileged type of murder provided for in Art. 117 of the Criminal Code, caused only by the possibility of the existence of a special psychophysiological state of a woman during childbirth or immediately after it. It is proposed to improve the current wording of Art. 117 of the Criminal Code by means of a legally defined indication of the need to establish the fact that a woman is in a special psychophysiological state.

Key words: mitigating circumstance; premeditated murder; special psychophysiological condition; newborn child; during childbirth or immediately after it; mother of a newborn child.

Постановка проблеми. Умисні вбивства завжди визнавались одними із найбільш тяжких злочинів. Повідомлення про вбивства завжди спричиняють суспільний резонанс, особливо – коли потерпілим є новонароджена дитина. Женевська Декларація прав дитини 1924 р. вперше наголосила на тому, що діти внаслідок їх фізичної та розумової незрілості, потребують спеціальної охорони та піклування, включаючи і відповідний правовий захист як до, так і після народження. Як зазначається у Конвенції про права дитини, дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування. Україна, яка 27.02.1991 р. ратифікувала Конвенцію, підписавши головний міжнародний документ у сфері захисту прав

дитини, взяла на себе зобов'язання привести у відповідність до нього національне законодавство та забезпечити захист прав дітей.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлюється високим ступенем суспільної небезпечності діяння, передбаченого ст. 117 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», специфікою даного кримінального правопорушення, недостатньою розробкою теоретичних аспектів термінологічного апарату даної норми, що викликає неоднозначність у тлумаченні при її кваліфікації. В першу чергу уваги потребує деталізація поняття «особливий психофізіологічний стан жінки під час вагітності та пологів».

Стан дослідження. Проблемні питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини розробляли такі вчені, як Ю.М. Антонян, Н.О. Антонюк, С.С. Булгак, В.О. Глушков, Є.Ю. Заєць, Ю.А. Кричун, Л.А. Остапенко, І.С. Семенюк, О.С. Сотула, О.Л. Старко, Є.М. Товмазова, О.В. Шевченко та ін.

Метою статті є з'ясування сутності особливого психофізичного стану як обставини, яка пом'якшує покарання у ст. 117 КК «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини».

Виклад основного матеріалу. Як відомо, ст. 117 КК передбачає відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів. Такий вид вбивства є привілейованим вбивством, про що свідчить санкція статті вказаної норми, яка передбачає покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі на строк до п'яти років [1]. Наявність привілейованої норми, передбаченої ст. 117 КК, обґрунтована положеннями сучасної медичної науки, якою доведено той факт, що пологи та процес народження дитини є потужним стресовим фактором, який здійснює надзвичайно серйозний і часом негативний вплив на психоемоційний стан жінки, внаслідок чого вона може втрачати здатність до адекватної поведінки та діяти у стані фізіологічного афекту [2, с. 237].

Особливості психічного стану жінки під час вагітності привертають увагу фахівців протягом багатьох років. Вивчення післяпологових психічних розладів зустрічається ще за часів античності: вже тоді лікарям було відомо, що у жінок після пологів частіше, ніж в інші періоди їхнього життя, можуть виникати психічні розлади [3, с. 111].

Особливий психофізіологічний стан матері, який засвідчує обмеженість здатності особи усвідомлювати фактичні дії та керувати ними, є підставою для кваліфікації вчиненого діяння за ст. 117 КК. Тобто, така ознака, як перебування матері під час вбивства в особливому психофі-

зіологічному стані, визначає соціально-правове обґрунтування віднесення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК, до привілейованих складів [4, с. 290].

Таким чином, підставою для визнання даного виду вбивства привілейованим, тобто таким, що вчинено за пом'якшуючих покарання обставин, є, в тому числі, особливий психофізичний стан суб'єкта кримінального правопорушення. Основні медичні дослідження з приводу даного питання сфокусовані на вивченні різних психічних станів, які можуть виникнути у жінки у зв'язку з пологами [5, с. 208]. У жінки-породіллі під час вчинення вбивства можуть бути наявні певні особливості психофізичного стану, зумовлені сукупністю емоційної напруги, викликаню вагітністю і пологами та психічними процесами, що їх супроводжували і послаблюють здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними [6, с. 284]. Варто зазначити, що під час вагітності у жінки сильно змінюється гормональний фон, що впливає на її настрій та сприйняття оточуючого світу, але за першу добу після народження дитини показники гормонів нормалізуються, що є додатковим підтвердженням природності процесу пологів і його швидкій стабілізації [7, с. 110].

При вивченні особливого психофізичного стану слід враховувати сукупність процесів як фізичного (пологи та больові відчуття, що їх супроводжують), так і психічного характеру (нервове напруження під час пологового процесу, страх), які сприяють зниженню здатності чітко усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Ці процеси поширюються на кожну жінку і незалежно від наявності несприятливої життєвої ситуації, під час пологів завжди мають місце зміни психіки, а матір зазвичай астенозована і у вищій мірі емоційно лабільна [8, с. 51]. Процес пологів суттєво впливає на весь організм жінки, у тому числі – і на її психіку. Медичною наукою і практикою підтверджено, що в процесі пологів жінка не завжди усвідомлює свої дії, певною мірою втрачає контроль над власною поведінкою, в її психіці часом фіксуються відхилення від норми. Подібні психофізичні зміни в організмі жінки спостерігаються не лише під час пологів, але й протягом усього періоду вагітності [9, с. 159].

Зовнішніми факторами, які могли б вплинути на емоційний стан жінки та підштовхнути її до вчинення вбивства своєї новонародженої дитини, є: наявність чи відсутність спеціального суб'єкта кримінального правопорушення (жінка, яка завагітніла, виносила та народила дитину, досягла певного віку, є осудною); народження обвинуваченою особою живої дитини (потерпілого); констатація насильницької смерті новонародженої дитини (потерпілого) внаслідок дії або бездіяльності обвинуваченої; встановлення

причинно-наслідкового зв'язку між діянням та наслідком у вигляді смерті новонародженої дитини; встановлення особливого психічного стану жінки, пов'язаного з процесом пологів, що є основною підставою для пом'якшення відповідальності за вчинення даного діяння; визначення часу вбивства, який включає час пологів або одразу після них; доведення умислу на вчинення вбивства обвинуваченою особою своєї новонародженої дитини; виявлення обставин, які обтяжують або пом'якшують відповідальність [10, с. 199].

Факторами, які здатні спричинити розлади психоемоційного стану жінки, можна вважати: збіг тяжких особистих і сімейних обставин; розлучення з батьком дитини; небажана вагітність; скрутне матеріальне становище; негативне мікросередовище. Зазначені чинники окремо чи в сукупності вважаються причинами виникнення особливого психофізичного стану жінки, що можуть підштовхнути до вчинення вбивства своєї новонародженої дитини [11, с. 107].

Саме психічний і фізичний стан жінки в період пологів, що послаблює її здатність керувати своїми діями, є основною причиною визнання вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини привілейованим складом вбивства (вбивством з пом'якшуючими обставинами).

Проте в диспозиції ст. 117 КК не зазначається наявність особливого психофізіологічного стану жінки як обов'язкової ознаки даного кримінального правопорушення, що, у свою чергу, породжує деякі проблеми при кваліфікації.

У кримінально-правовій літературі домінуючою є думка про те, що пом'якшуючою обставиною у випадку вчинення матір'ю вбивства своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них, повинен визнаватися саме психопатичний стан, який призвів до психічного розладу, що не виключає осудності особи, але значно послаблює можливість усвідомлювати такі дії та керувати ними [12, с. 93].

Отже, суб'єктивна сторона складу умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини характеризується психічним ставленням суб'єкта до вчиненого діяння у формі прямого або непрямого умислу. При цьому, психічне ставлення особи при вчиненні діяння, передбаченого ст. 117 КК, характеризують наступні особливості:

1) наявність емоційної напруги, викликаню вагітністю, пологами та психічними процесами, що їх супроводжували;

2) наявність тимчасового психічного розладу, що послаблює здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними, у зв'язку з чим вона може визнаватися обмежено осудною [13, с. 224].

Видається, що жінка у процесі пологів не може вважатися такою, що повністю усвідомлює

свої дії і керує ними. Водночас не виключено, що жінка в момент пологів або відразу після них може перебувати у стані хворобливого психічного розладу, тобто бути обмежено осудною. В такому випадку особливий психофізичний стан може збігатися з обмеженою осудністю [8, с. 49].

Отже, для наявності в діях особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК, необхідно встановити, що мати новонародженої дитини знаходилася в обумовленому пологами особливому психофізичному стані, який послаблював її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними. Лише наявність особливого психофізіологічного стану жінки під час пологів або відразу після них, при якому вона нездатна в повній мірі розуміти характер своїх дій та керувати ними, сприяє зменшенню суспільної небезпеки аналізованого складу кримінального правопорушення у порівнянні з іншими видами вбивств.

Тривалість особливого психофізіологічного стану жінки ніяк не може бути прив'язана до однієї, семи чи двадцяти восьми діб (які мають значення для визначення факту новонародженості дитини), а лише залежить від психологічних характеристик матері, складності пологів та інших обставин життя жінки. Тому в кожному конкретному випадку для виявлення в породіллі особливого психофізичного стану необхідно призначати психолого-психіатричну експертизу.

Таким чином, розуміння терміну «обумовлений пологами стан» на законодавчому рівні не визначено. На теоретичному рівні визначення «обумовленого пологами стану» розглядається як наявність змін у фізіологічному, психічному та психологічному стані, які призводять до обмеження здатності особи усвідомлювати фактичні властивості своїх дій та/або керувати ними [4, с. 292]. Саме тому стресоутворюючі чинники повинні самостійно враховуватися під час кваліфікації вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини як привілейованого складу кримінального правопорушення і тому потребують правового врегулювання шляхом визначення цих обставин безпосередньо в нормі закону [14, с. 152-153].

Згідно Концепції реформування кримінального законодавства, в Україні активізувалася підготовка та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність шляхом розроблення нового КК України. Проаналізувавши проект нового КК [15], виявлено відсутність норми, яка б передбачала відповідальність за прототип діяння, відповідальність за яке встановлена в ст. 117 чинного КК. Крім того, аналіз норм проекту нового КК на предмет особливостей кримінально-правової

охорони життя новонародженої дитини показав наступне.

В положеннях Особливої частини проекту КК в Книзі четвертій «Кримінальні правопорушення проти людини» Розділу 4.1. «Злочини проти життя людини» серед ознак, що знижують тяжкість злочину на три ступеня тяжкості злочинів, передбачених вказаним Розділом, виявлено вчинення злочину, що полягає у перериванні жінкою власної вагітності і спричинення загибелі плоду людини після початку 22 тижня вагітності (ст. 4.1.1 проекту).

Кримінально караними діяннями у проекті нового КК пропонується вважати:

- спричинення загибелі плоду людини (ст. 4.1.13 проекту). Диспозиція даної норми говорить, що особа, яка спричинила загибель плоду людини після початку 22 тижня вагітності, – вчинила злочин 7 ступеня;
- спричинення смерті плоду людини з неосторожності (ст. 4.1.14. проекту). В диспозиції даної статті вказано, що особа (крім вагітної жінки, яка виношувала плід), яка з неосторожності спричинила загибель плоду людини після початку 22 тижня вагітності, – вчинила злочин 5 ступеня [15].

Крім того, серед ознак, що підвищують тяжкість злочину (ст. 4.1.3 проекту), зазначено вчинення умисного злочину (мова йде про злочини проти життя людини) щодо особливо уразливої людини.

Як зазначено у п. 40 ст. 1.4.1. «Значення термінів Кримінального кодексу» Розділу 1.4 «Глосарій» Книги першої «Про Кримінальний кодекс України», особливо уразливою людиною є, в тому числі, малолітня дитина.

Таким чином, у нормах проекту нового КК кримінально-правова охорона життя новонародженої дитини не забезпечується.

Висновок. Існування привілейованого виду вбивства, передбаченого ст. 117 КК, нині зумовлене лише можливістю існування особливого психофізіологічного стану жінки під час пологів або одразу після них, що призводить до певних порушень усвідомлення власних дій (бездіяльності) жінкою, в тому числі дій, спрямованих на позбавлення життя власної новонародженої дитини. При кваліфікації вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини необхідно враховувати наявність чи відсутність особливого психофізіологічного стану матері, який засвідчує обмеженість здатності особи усвідомлювати фактичні властивості своїх дій або керувати ними. Вищевикладене свідчить про необхідність удосконалення та деталізації тлумачення чинної ст. 117 в частині її застосування до більш вузького кола осіб, ніж це впливає безпосередньо зі змісту її диспозиції. Це можливе за умови внесення змін до даної норми

шляхом законодавчої вказівки на необхідність встановлення факту перебування жінки в особливому психофізіологічному стані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Олійник О. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України). *Підприємництво, господарство і право*, 2017. С. 236–239.
3. Волох С.Р. Післяпологова депресія у жінок із депресією та тривогою під час вагітності. *Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація*. 2015. № 1-2. С. 111–117.
4. Булгак С.С., Заєць Є.Ю. Проблемні аспекти кваліфікації вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 64. С. 288–294.
5. Коваль І.А. Сучасні підходи в поглядах на етіологію депресивних розладів, їх діагностику і лікування. Проблеми сучасної психології : *збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2015. С. 202–211.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Каннон, 2018. 1264 с.
7. Товмазова Є.М. Відмежування умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України) від умисного вбивства малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України). *Держава та регіони. Серія Право*. 2014. № 2. С. 109–113.
8. Старко О.Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. канд. юрид. наук. Київ, 2007. 222 с.
9. Шевченко О.В. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 117 КК України. *Право і безпека*. 2005. № 3. С. 92–95.
10. Антонюк Н.О. Вдосконалення законодавчої конструкції складу «Умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» (ст. 117 КК України). *Вісник Львівського університету*. 2009. № 49. С. 198–206.
11. Сотула О.С. Питання вдосконалення норми, передбаченої статтею 117 КК України з точки зору правової компаративістики. Вплив сучасної юридичної науки на політичні й соціально-економічні процеси в Україні: *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 24 жовтня 2014 року)*. Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. С. 107–109.
12. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія / за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків: Ніка Нова, 2012. 215 с.
13. Кричун Ю.А. Кримінально-правова характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини за чинним кримінальним законодавством (ст. 117 КК України). *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*, 2017. № 2. С. 221–234.
14. Лазарєв А.П. Розслідування дітовбивств: правові, процесуальні та організаційні проблеми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць*. 2009. Вип. 9. С. 151–155.
15. Проект Кримінального кодексу України : URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code-arhiv>.